

ARAPÇA'DA MEÂNÎ (SEMANTİK) AÇISINDAN ATIF (BAĞLAMA) EDATLARI

Halil İbrahim KAÇAR*

Özet

Atıf (bağlama), ilgili edatları vasıtasıyla kelime gruplarını veya cümleleri biçim ya da anlam yönüyle birbirine bağlamaktır. Tekrarı önlemek ve gereksiz uzatmaların önüne geçmek amacıyla başvuru- rulan atıf (bağlama) operasyonu bütün diller için geçerli bir ol- gudur. Bütün dillerde atıf edatları dil mekanizmasına hareketlilik kazandıran ve önemli açılımlar getiren unsurlardır. Arapça'da zengin bir kullanım alanına sahip olan ve ifadeye önemli açılım ve nüanslar yükleyen atıf edatlarının tanınması dile hâkimiyetin önemli bir kanıtıdır. Bu makalede, Arapça'daki atıf edatları seman- tik açıdan yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atıf, ma'tûf, ma'tûfun aleyh, iştirâk, tertîb, tahyîr, ta'kîb, terâhîf, tesviye, idrâb, istidrâk, gâye.

Coordinating conjunctions (Atf) in Arabic from a Semantic Perspective

Abstract

Atf (conjunction) means to connect clauses or sentences or to co- ordinate words in the same clause by means of some words. Atf (conjunction) is used in all languages in order to avoid repetitions and unnecessary extensions in sentences. In all languages con- junctions bring dynamism and contribute to the richness of lan- guage. Therefore to know conjunctions which have a rich usage in Arabic is an important evidence for the recognition of Arabic lan- guage. In this article Arabic conjunctions will be studied and ana- lyzed semantically.

Key words: Atf, ma'tûf, ma'tûf alayh, ishtirāk, tartīb, takhyîr, ta'kîb, terākhi, tasviyah, idrâb, istidrāk, gâyah.

I. Giriş

İnsanlar arasında anlaşmaya vesile olan, *düşünce ve duyguları bildirmeye yarayan ses, işaret ya da hareketlerin bütünü olan dil canlı bir bünye gibidir. Bütün canlılar gibi o da doğar, büyür ve ölür. Kendi içinde kendine özgü bir bünyeye ve sisteme sahiptir. Her canlı gibi güçlü bir bünyeye sahip olabileceği gibi zayıf bir bünyeye de sahip olabilir. Bünyesini oluşturan mekanizmalar ne kadar güçlü ise o oranda güçlü, ne kadar zayıf ise o oranda zayıf olur.*

Soyut düzlemde sayısız unsurları özünde barındıran mürekkep bir mekanizma olan dil olgusu, somut düzlemde, herhangi bir anlamı ya da fikri taşıyan cümlelerden oluşur.¹ Söz konusu cümleler kelimelerden, kelimeler de kendi içinde **isim**, **fiil** ve bu ikisini birbirine bağlayan **edatlardan** oluşur. **İsimler** zamandan bağımsız anlam ifade eden sözcükler iken, **fiiller** zaman eksenli anlamlar ifade eden sözcüklerdir. **Edatlar** ise kendi başlarına herhangi bir anlam ifade etmeyen, cümle içerisinde anlam yüklenen unsurlardır.

Arapça'da *isimle* başlayan cümleler *isim cümlesi*, *fiille* başlayan cümleler de *fiil cümlesi* diye nitelenir. İsim cümlesi 'mübteda' ve 'haber' olmak üzere iki temel unsurdan oluşurken, fiil cümlesi de fiil, fâil ve (fiil geçişi ise) mefulden oluşur. *Edatlar* da söz konusu isim ve fiilleri birbirine bağlama işlevi görürler. Bunlar üslupta akıcılığı temin etmek gayesiyle bazen cümle unsurlarını kendi içerisinde, bazen de iki cümle ya da cümlecığı kendi arasında bağlarlar. İşte Arapça'da bunlara **atıf edatları** denilmektedir.

Bütün dillerde edatlar dil mekanizmasına hareketlilik kazandıran ve önemli açılımlar getiren unsurlardır. Dildeki diğer edatlar gibi, onlar

^{*} Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

¹ Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-Arabiyye: Mebnâhâ ve ma'nâhâ*, Mağrib 1994 (Dâru's-Sekâfe), s. 33-34.

da, hem gramatikal hem de anlama ilişkin önemli işlevler üstlenir.² Cümle unsurlarını birbirlerine bağlama işlevi gören atıf edatları, bir taraftan cümle unsurları arasındaki gramatikal ilişkiyi düzenlerken, bir taraftan da anlama ilişkin olarak cümleye bir takım incelik ve derinlikler yüklerler.³ Kelime ya da cümleler arası bağlantıları sağlayan bu unsurların tanınması ve gramatikal hüküm ile anlamın buna bağlı olarak yorumlanması son derece önemli bir husustur. Zira hangi unsurun hangi unsura, ya da hangi cümlenin hangi cümleye bağlı olduğunun tespiti dile hâkimiyetin önemli bir kanıtıdır.

Allah Teâlâ'nın bir lütfu ve insan zekasının bir ürünü olan dil mekanizması belli bir maksada bağlı olarak atıf ilişkisine başvurmaktadır. Atıf ilişkisine başvurmakla söz sahibi fiil ya da ismin cümlede gereksiz yere tekrarının önüne geçmiş olmaktadır. Sözde mümkün olduğu kadar tasarrufu esas alan insan zekasının kaçınılmaz bir operasyonu olan atıf ilişkisi bütün diller için geçerli bir olgudur.

Bu makalede, Arapça'da zengin bir kullanım alanına sahip olan atıf edatları ele alınacak ve zaruret miktarınca gramatikal yönü üzerinde durulduktan sonra ağırlıklı olarak söz konusu atıflı kullanımların anlam boyutuna yer verilecektir.

II. Tanımı ve Unsurları

Atıf (عَطْف) kelimesi, عَطْف يعطف babından mastar olup sözlük anlamı itibarıyla *eğmek, bükmek* ve *iki ucu birleştirmek* gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Bu sözlük anlamından hareketle *es-Semîn el-Halebî* onu: "*Yastık, dal, ip.. gibi bir nesneyi büküp iki ucunu bir araya getirmek*"⁵ şeklinde izah etmeye çalışmıştır. Bu fiil علی cer harfiyle (عَطْف على) kullanıldığında mecâzen *birine meyletmek, acımak ve şefkat etmek* anlamlarında kullanılır. Terim anlamı

² Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-Arabiyye: Mebnâhâ ve ma'nâhâ*, s. 125, 225.

³ Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-Arabiyye: Mebnâhâ ve ma'nâhâ*, s. 34.

⁴ el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'ayn*, "a.t.f." md; İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâîl, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam fi'l-lüğâ*, "a.t.f." md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "a.t.f." md.; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, "a.t.f." md; el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhît*, "a.t.f." md.; et-Tehânevî, Muhammed b. Alâ' b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn*, Beyrut 1996 (Mektebetü Lübnan), II, 1187.

⁵ es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Hüffâz fi tefsîri eşrafi'l-elfâz* (nşr. Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûd), Beyrut 1996, III, 93.

itibariyle de tekrarı önlemek ve gereksiz uzatmaların önüne geçmek amacıyla birtakım edatlar vasıtasıyla *bir kelime veya cümlelerin diğer bir kelime ve cümleyle bağlanması*⁶ şeklinde tarif etmek mümkündür.⁷

III. Türleri

Söz konusu bağlama işlemi (atf) **isimle isim, fiille fiil** ya da **cümle ile cümle** arasında gerçekleşir.

el-Mütenebbî'nin medih bağlamında söylediği şu:

السَّخِيلُ وَاللَّيْلُ وَالْبَيْدَاءُ تَعْرِفِي وَالسَّيْفُ وَالرُّمُحُ وَالْقِرْطَاسُ وَالْقَلَمُ

Atı da, gecesi de, çölü de tanır beni

Kılıcı da, oku da, kâğıdı da, kalemi de hepsi tanır beni.

beyit⁸ atfın **isimle isim** arasında gerçekleşmesine misal zikredilebilir. Beyitte geçen ve isim cümlesinin ilk unsuru (mübteda) hükmünde olan (السَّخِيلُ) **ma'tûfun aleyh** (عليه معطوف) olup aynı konumda olan (اللَّيْلُ) (السَّيْفُ، الرُّمُحُ، الْقِرْطَاسُ، الْقَلَمُ) kelimelerinin hepsi **ma'tûf** (معطوف) hükmün-

⁶ el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1978 (Mektebetü Lübnan), s. 341.

⁷ Atf terim olarak Arapça'da iki ayrı konu için kullanılır: **Atf-ı beyân**, **atf-ı nesak**.

Atf-ı beyân: "Bağlı olduğu ismi (metbûunu) tavzîh ya da tahsîs etmede sığara benzeyen tâbî' unsura" denir ve söz konusu tavzîh metbûun marife, tahsîs hali ise nekre olmasına bağ- lı olarak gerçekleşir. فاطمة جاء حسين أحوها cümlesinde (أحوها) kelimesi (حسين)nin atf-ı beyânı olup onu izah etmektedir. أو كَمَّارَةٌ طعامٌ مساكينَ (Mâide, 95) âyeti kerimesindeki (كَمَّارَةٌ) kelimesini tenvinli okuyan kıraate göre (طعام) sözcüğü (كَمَّارَةٌ) kelimesinden bedel olup tahsîs eksenli bir atf-ı beyândır. Bkz. İbn Akîl, Behâuddîn b. Abdullah el-Ukaylî, *Şerhu İbn Akîl alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, Kahire 1980, III, 218; İbn Hişâm, Abdullah Cemâluddîn, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrut ts, III, 346-348; Muhammed Sami Sâlih et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-atf ve eseruhâ fi ihtilâfi'l-fukahâ*, s.13, (Basılmamış yüksek lisans tezi: http://scholar.najah.edu/sites/scholar.najah.edu/files/all-the-sis/significance_of_conjunctions_and_the_impact_thereby_on_differences_muslim_scholars_foqaha.pdf).

Atf-ı nesak ise: "Tâbî ve metbû'un (ma'tûf ve ma'tûfun aleyh), atf harfleri diye anılan edatlar vasıtasıyla birbirine bağlanması" anlamına gelmektedir ve atf edatlarının işlendiği konu bunun bir alt başlığıdır. Bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Kahire ts, (Dâru'l-Meârif) III, 555.

⁸ Nâsîf el-Yazîcî, *el-'Arfu't-tayyib fi şerhi Divân Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, Beyrut ts., II, 93.

dedir.⁹ Bu iki unsuru da وَ edatı birbirine bağlamış ve haber hükmünde olan *تعرفني* fiilinin mübteda konumunda olan her kelimedenden sonra tekrarını önlemiştir. Zira atıf imkânı olmasaydı haber hükmünde olan *تعرفني* fiilinin her defada tekrarı gerekecek ve dolayısıyla cümle: *الحَيْلُ تعرفني، اللَّيْلُ يعرفني، القَلَمُ يعرفني / Atı tanır beni, gecesi tanır beni, çölü tanır beni, kılıcı tanır beni, oku tanır beni, kâğıdı tanır beni, kalemi tanır beni...* şeklinde kurulması lazım gelecekti.

وأحضر كل واجباته / *İbrahim okula geldi ve bütün ödevlerini getirdi*, cümlesi ise *fiil* ile *fiil* arasında gerçekleşen atfa misal verilebilir. Görüldüğü üzere ikinci cümlede yer alan *أحضر* fiili, kendisinden önceki *جاء* fiiline atfedilmek suretiyle bağlanmıştır. Söz konusu bağlantıyı da وَ edatı temin etmiş ve ikinci cümlede fâil (özne)nin tekrarını önlemiştir. Zira atıf imkânı olmasaydı ikinci cümlede de ortak özne/fâil olan *إبراهيم* isminin bir daha tekrarı gerekecek ve cümle: *جاء إبراهيم إلى المدرسة، أحضر إبراهيم كل واجباته* / *İbrahim okula geldi, İbrahim bütün ödevlerini getirdi*, şeklinde kurulması lazım gelecekti.

Cümle ile cümle arasında gerçekleşen atfa örnek olarak *قال ربّ اشْرَحْ لي صَدْرِي وَيَسِّرْ لي أَمْرِي وَاحْلُلْ عُقْدَةً من لِسَانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي* / *Rabbim göğsümü ferahlat, işimi kolaylaştır, dilimdeki bağı çöz ki insanlar beni anlasınlar*, ayet-i kerimeleri¹⁰ verilebilir. Görüldüğü üzere ikinci sırada yer alan *يَسِّرْ لي أَمْرِي* cümlesi ile üçüncü olan *قال اشْرَحْ لي* cümlesi, birinci sırada yer alan *احْلُلْ عُقْدَةً من لِسَانِي* cümlesine atfedilmek suretiyle bağlanmıştır. Söz konusu bağlantıyı da وَ edatı temin etmiştir. *العِلْمُ نُورٌ، وَالْجَهْلُ نَارٌ* / *İlim nurdur, cehalet ise ateştir*, cümleleri ise iki isim cümlesi arasında gerçekleşen atfa misal verilebilir. Görüldüğü üzere ikinci olan *العِلْمُ نُورٌ* cümlesi, kendisinden önceki *العِلْمُ نُورٌ* cümlesine atıf edatıyla bağlanmıştır. Söz konusu bağlantıyı da وَ edatı temin etmiştir.

⁹ Tâbi' ya da ma'tûf tekerrür ederse, bu durumda atıf edatı da onunla birlikte tekerrür eder. Ancak Ma'tûfun aleyh sadece bir tane olur.

¹⁰ Tâhâ 20/25-28.

Misallerden anlaşıldığı üzere atıf ilişkisi aynı grup kelime ya da cümleler arasında gerçekleşmektedir; **isim isme, fiil fiile** ve **cümle cümleye** atfedilerek anlamca bağlanacak iki cümle unsuru arasında bağlantı kurulmuş olmaktadır. Atfın gerçekleştiği cümlelerde de üç temel unsur bulunmaktadır:

- a. Atıf edatı (أداة العطف): İki unsuru birbirine bağlayan edat.
- b. Ma'tûf (معطوف): Atıf edatı vasıtasıyla kendisinden önceki isme, fiile veya cümleye bağlanan ve cümlede atıf edatından hemen sonra gelen unsurdur.
- c. Ma'tûfun aleyh (معطوف عليه): Ma'tûf'un kendisine bağlandığı ana unsur olup cümlede atıf edatından önce yer alır.

Gramatik işlev itibarıyla **ma'tûf, ma'tûfun aleyh'in cümledeki yerini alır**, yani irâb hükmünü üstlenir. Dolayısıyla **ma'tûfun aleyh** cümledeki yeri itibarıyla merfû ise **ma'tûf** unsur da merfû, mansûb ise o da mansûb, mecrûr ise mecrûrdur.¹¹

Bu açıklamalar ışığında: **غادر إبراهيمُ فأحمدُ البيتَ** cümlesine göz atacak olursak;

مَعطوفٌ عَلَيْهِ → ismi إبراهيمُ

مَعطوفٌ → ismi أحمدُ

Bu iki isim arasındaki atıf ilişkisini kuran **ف** harfi ise أداة العطف'tır.

Cümlemizde **ma'tûfun aleyh** olan **إبراهيمُ** ismi, cümledeki yeri itibarıyla fâil/özne olduğu için merfû olduğundan **ma'tûf** olan **أحمدُ** ismi de aynı irâb hükmünü almış ve merfû olmuştur.¹²

¹¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 348.

¹² Ma'tûf unsur şu üç hususta ma'tûfun aleyh'e uyar: 1) Yukarıda ifade edildiği üzere irâb yönünden uyar. 2) Sığa (kip) itibarıyla uyar. Buna göre atıf işlemi iki fiil arasında gerçekleşmişse, söz konusu fiiller sığa, yani zaman bakımından birbirlerine paralel olurlar. Dolayısıyla mâzi fiil mâzi fiile, muzâri muzâri'ye, emir fiil emir'e atfedilerek gerçekleşir. Mesela; **أكرمني عليٌّ وأكرمتُهُ، /Ali bana ikramda bulundu, ben de ona**, cümlesini iki mâzi, **أنصرتُهُ يا أحمدُ /Anmet, sen ona yardım et, o da sana yardım etsin!** cümlesini de iki emir arasında

VI. Atıf Edatları ve Semantik Açılımları

Arap dili atıf işlevi gören edatlar açısından, değişik bağlamlarda farklı atıf edatlarını tercih etme imkânı veren zengin bir kullanım alanına sahiptir. Şimdi söz konusu edatların ifadeye yüklediği semantik açılımlar üzerinde durmaya çalışacağız:

1. (واو) و Atıf Edatı

Türkçe'de 've' bağlacıyla karşılanan bu edat Arapça'da kullanım alanı en yaygın olan atıf edatıdır. Bu edatın ifadeye kattığı anlamları şöyle sıralamak mümkündür:

a. İştirâk: İki unsuru bir araya getirme ve ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'i eşit şartlarda aynı hükme ortak etme (iştirâk) işlevi görür.¹³ Dolayısıyla zaman bakımından aralarında öncelik ya da sonralık (ترتيب زمني), peşi sıralık (تعقيب /mananın önce ma'tûfun aleyh'e peşinden ma'tûf'a yönelik gerçekleşmesi) bulunmayan ve birliktelik (musâhabe) ifade etmeyen iki unsuru birbirine bağlar.¹⁴ Bir misal vermek gerekirse: حضر القطار فترتيب الأب والأم والأولاد /tren geldi, baba, anne ve çocuklar bindiler ve köylerine gittiler وسافروا إلى قريتهم.

gerçekleşen atıfa örnek anabiliriz. 3) Cümlede uyum. Şayet atıf işlemi iki cümle arasında gerçekleşmişse; isim cümlesi isim cümlesine, fiil cümlesi de fiil cümlesine atfedilir. جاء العذلُ وزال الظلمُ /adalet geldi, zulüm yok oldu.

¹³ Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire 1982 (Mektebetü'l-Hâncî), I, 438; Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik Tâi, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, (nşr. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdülmevcud.) Beyrut, 2000 (Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye), I, 538; Ahmed b. Abdunnûr el-Mâliki, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Ahmet Muhammed Harrat), Dimaşk 2002, s. 473; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an Kutubi'l-Eârîb*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire ts., II, 354; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 356; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 558; Feyyûd, Besyûnî 'Abdülfeţâh, *Min belâğati'n-nazmi'l-Kur'ânî*, Kahire 1992, (Matba'atü'l-Hüseyn el-İslâmiyye), II, 149; Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, Basılmamış Doktora Tezi (Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enst), s. 42.

¹⁴ Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, I, 438; Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, (Mektebetu Mişkâti'l-mesâbîh ts), s.12; Mâlik Tâi, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 538; Ahmed b. Abdunnûr el-Mâliki, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Ahmet Muhammed Harrat), Dimaşk 2002, s. 473; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 354; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 356; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, I, 558; Feyyûd, Besyûnî 'Abdülfeţâh, *Min belâğati'n-nazmi'l-Kur'ânî*, Kahire 1992, (Matba'atü'l-Hüseyn el-İslâmiyye), II, 149; Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, s. 42.

cümlesinde trenin geldiği ve anne, baba ve çocukların eşit şartlarda trene bindiği, yani trene *birinin diğerinden önce ya da sonra bindiği* gibi bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılır. Oñun için و edatıyla yapılan bağlama işleminde *ma'tûf* ile *ma'tûfun aleyh* yer değiştirebilir. Bir başka ifadeyle atıf edatı ile birbirine bağlanan *ma'tûf* ve *ma'tûfun aleyh*'in yer değiştirmesi anlam açısından cümlede herhangi bir eksikliğe ya da yanlışlığa yol açmaz. Dolayısıyla yukarıdaki cümlenin: *حضّر القطار فركبت الأم والأولاد والأب /tren geldi, anne, çocuklar ve baba bindiler ve köylerine gittiler* şeklinde *ma'tûf* ile *ma'tûfun aleyh*'in yerlerinin değiştirilmesi durumunda anlamda herhangi bir nüans kaybolmuş olmaz.

Dolayısıyla *وصل القطار والسيارة إلى القرية /tren ve araba köye vardılar* gibi bir kullanımda '*önce tren sonra araba gelmiş olabilir*' ya da tam tersi '*önce araba sonra tren gelmiş olabilir*', '*ikisinin varışı arasındaki zaman aralığı uzun olabileceği gibi kısa da olabilir*', '*ikisi beraber aynı anda gelmiş olabilir*'... şeklinde sıralanabilecek bütün ihtimallerin, bir karine olmadıkça, hepsi geçerlidir. Bir başka ifadeyle yukarıdaki cümle *وصل القطار والسيارة قبله إلى القرية /tren ve öncesinde de araba köye vardılar* gibi bir karine ile kayıtlanmadıkça söz konusu bütün ihtimaller mümkündür.¹⁵

b. Tertîb: Bazen de hârici bir karine ile bu atıf edatı *iştirâk* anlamının yanı sıra, tertîb anlamı ifade edebilir.¹⁶ *و لقد أرسلنا نوحاً وإبراهيم... /Biz Nuh'u ve (arkasından) İbrahim'i gönderdik* âyet-i kerimesinde (و) atıf edatı, tarih gibi hârici bir karine ile İbrahim (a.s)'ı kendisinden önce yaşayan Nuh (a.s)'a atfetmiştir.¹⁷ Dolayısıyla böyle bir karine olmasaydı âyet-i kerime-deki atıf edatı olan (و) tertîb eksenli bir anlam yüklenmiş olmayacaktı.

c. Tahyîr: Atıf vâv'ı (و) iki (إنا) edâtı arasında kullanıldığında tahyîr/tercih ifade eder ve muhatabtan *ma'tûf* ile *ma'tûfun aleyh*'ten birini tercih etmesini ister. *تجارة؛ إما باليرة التركية وإما بالسورية / ticareth-*

¹⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahrû'l-vâfi*, III, 559.

¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 538; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, II, 354.

¹⁷ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 356.

nemizde ödeme nakit yapılır; ister Türk lirası, ister Suriye lirası (tercih sana kalmış), cümlesinde atıf ifadeye tercih anlamı yüklemiştir.¹⁸

مارِسَ الرِّيَاضَةَ؛ إِمَّا مَاشِيًا وَإِمَّا رَاكِبًا / yeter ki spor yap; ister yürüyerek ister bine- rek, cümlesinde de atıf edatı tahyîr ifade etmektedir. Şöyle ki söz sahibi muhatabına ister bizzat yürümek suretiyle, isterse binme yoluyla olsun spor dallarından birini tercih etmek suretiyle, sporla meşgul olmasını tavsiye etmekte ve bunlardan birini tercih meselesini tamamen ona bırakmaktadır.

İki (إِمَّا) edatı arasında atıf vâv'ının (وَ) ifadeye tahyîr/tercih anlamı yüklediğine yönelik en güzel kullanımları şu ayet-i kerimelerde müşahe- de etmek mümkündür: Savaş meydanında kâfirlere karşı gâlip geldikten sonra esirlere karşı uygulanacak iki stratejiden birini tercih bağlamında Kur'ân-ı Kerîm: *فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَنتَحِثُوا مَوْتَهُمْ فَسُدُّوا أَلْوَابَهُمْ؛ فَإِنَّمَا مَنَّا* *İnkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onları iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (onları esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin.¹⁹* ifadeleriyle dile getirmektedir. Atıf üslubuna başvurmak suretiyle mü- minleri, söz konusu esirleri *karşılıksız bırakmak veya fidye karşılığı salıver- mek* arasında muhayyer bırakmakta ve bu konuda serbest olduklarını ve yapacakları tercihin kendi nezdinde de makbul olduğunu ifade ederek onların görüş ve tutumlarına değer verdiğini de söze yansıtılmış olmakta- dır.

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ / Ey Musa! Ya sen (ilk olarak) sihrini icra et, ya da biz ilk icra edenlerden olalım ayet-i kerimesinde de²⁰ kendilerinden emin ve Musa (a.s) karşısında galibiyetlerine kesin gözüyle bakan Firav'n'un sihirbazlarının bu halleri, ifadeye tercih anlamı katan (... *وَإِمَّا* *إِمَّا* ...) atıf üslubuyla yansıtılmaya çalışılmıştır. Şöyle ki onlar adeta Musa (a.s)'a: *"Musa, sen bizimle boy ölçüşecek birisi değilsin, bizim karşımızda senin hiç şansın yok! Dolayısıyla oyunu istediğin kuralla oynayabi-*

¹⁸ İmâ edatı kullanım itibarıyla (... *وَإِمَّا* *إِمَّا* ...) şeklinde ma'tuf ve ma'tufun aleyh ikilisi arasında kullanılmaması ve asıl atıf edatının (... *وَإِمَّا* ...) ; olması dolayısıyla atıf edatı ola- rak değerlendirilmemiştir, bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 613.

¹⁹ Muhammed, 47/4.

²⁰ A'râf, 7/115.

lirsin, bizim için fark etmez; ister önce başla ister sonra başla, bizim açımızdan hiçbir şey sonucu değiştirmeyecek" demek istemişlerdir. Böylece tercih anlamı katan atıf üslubu onların söz konusu kibirli ve gururlu hallerini satır aralarına taşıma şansı vermiştir.

Bazen atıf vâv'ı (و) karine ile (أو) atıf edatı yerinde kullanılarak tercih anlamı ifade eder. Kuseyyir Azze'nin şu beyiti buna örnek zikredilebilir:²¹

وقالوا: نأث، فأحتر لها الصبر والبكا
فقلت: البكا أشقى - إذا - لقلبي

Dediler ki: Çekip gitti (sevgilin) uzaklara, kendine sabrı ya da ağlamayı seç

Dedim ki: Madem öyle, o halde ağlamak ancak ateşimi dindirir.

Sabır ile ağlamanın/feryadın aynı anda bir araya gelmesi aklen mümkün olamayacağı için burada kullanılan atıf vâv'ı (و), 'veya' anlamındaki (أو) atıf edatı yerinde kullanılmıştır.²²

d. **Taksîm:** Atıf vâv'ı (و) bütün-parça ilişkisini dile getirme veya bir mefhûmu tarif ve tasnife tabi tutma bağlamlarında taksîm (parçalara ayırma, sınıflandırma) eksenli anlam ifade eder. Dil kitaplarında 'kelime'nin tarifi yapıp alt başlıklarının zikredildiği bağlamlarda sıkça kullanılan: *الکلمة؛ اسم، وفعل، وحرف* /kelime; isim, fiil ve harfledat olmak üzere üç kısımdır, cümlesi bu kullanıma güzel bir örnektir.²³ Atıf vâv'ının böyle bir anlamı çağrıştırması sebebiyle, söz sahibi cümleyi: *الکلمة تنقسم إلى ثلاثة أقسام: الأولى الاسم، الثاني الفعل، الثالث الحرف* /kelime üç kısımdır: Birincisi isim, ikincisi fiil, üçüncüsü harfledat şeklinde kurma ihtiyacı hissetmemiş ve sözü muhtasar bir şekilde ortaya koyma imkânı vermiştir.

الإسلام؛ صوم، وصلاة، وزكاة، (و) حج، والشهادتين /İslam; oruç, namaz, zekat, hac ve kelim-i şehâdetin cümlesi Atıf vâv'ının, bir mefhumu sınıflandırmaya tabi tutma bağlamlarında taksim eksenli anlam ifade etmesine örnek verilebilir. Zira cümlede İslam mefhumu, meşhur hadisi şeriflerde

²¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-İebîb*, II, 358.

²² Abbâs Hasan, *en-Nahou'l-vâfi*, III, 605.

²³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536, 539.

geçen temel rükünleriyle tarif edilirken atıflı kullanıma başvurularak muhtasar ve veciz bir şekilde ifade edilmiştir.

e. **Pekiştirme:** Arapça'da atıf vâv'ı (و) yardımıyla bir kelimenin, müteradifine, yani eş anlamlısına atfedilmesi pekiştirme amaçlıdır ve çokça başvurulan bir üsluptur.²⁴ Dolayısıyla atıf vâv'ı (و) söz konusu iki kelimenin pekiştirme eksenli bir anlam yüklenmesini sağlamaktadır. الصَّمْتُ وَالسُّكُوتُ أحياناً يَكُونَانِ أَبْلَغَ مِنَ الْكَلَامِ / *susmak ve sukut etmek bazen konuşmaktan daha etkili olur*, cümlesinde olduğu gibi (السُّكُوتُ) ismi aynı anlama gelen (الصَّمْتُ) ismine atfedilmiş ve söz konusu atıf, anlamı pekiştirme işlevi görmüştür.

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ / *Babaları dedi ki: "Ben hüznümü ve kederimi sadece Allah'a arz ediyorum. Hem sizin bilemediğiniz birçok şeyi (Allah tarafından vahiy yolu ile) biliyorum."*²⁵ ayet-i kerimesinde (بَثِّي) ve (وَحُزْنِي) kelimelerinde yer alan eş anlamlı kullanımda da atıf vâv'ı pekiştirme amaçlı kullanılmıştır.

2. (الفَاءُ) فَ Atıf Edatı

Türkçe'de 'arkasından, hemen sonra, peşinden, sebebiyle, sonucunda' gibi ifadelerle karşılanabilecek olan bu edatın ifadeye kattığı anlamları şöyle sıralamak mümkündür:

a. **Tertîb-ta'kîb:** فَ atıf edatı Arapça'da geniş bir kullanım alanına sahip olup bu edatın ifadeye kattığı en önemli işlev tertîb ve ta'kîb'dir.²⁶ فَ atıf edatı, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'i aynı hükme ortak etme (iştirâk) işlevinin yanı sıra, onları aynı anda hem öncelik-sonralık noktasında bir sıralamaya tabi tutmakta (tertîb) hem de zaman olarak peşi sıralık (ta'kîb)

²⁴ et-Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn*, II,1190.

²⁵ Yusuf, 12/86.

²⁶ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s. 13; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536, 539; el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s.350; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 122; el-Murâdî, Bedreddîn Ebu Muhammed el-Hasan b. Kâsım, *el-Cena'd-dânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Fahreddin Kabâve-Muhammed Nedim Fâdul), Beyrut 1992, s. 61; Feyyûd, Besyûnî 'Abdülfettâh, *Min belâğati'n-nazmi'l-Kur'ânî*, II, 149; et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-'atf*, s. 38.

kendilerine yardım edecek kimse bulamadılar²⁸ ayet-i kerimesinde denizde boğularak dünyada cezalandırılan kafirlerin, kıyamette tahakkuk edecek asıl azaptan ayrı olarak, boğulma cezasının hemen ardından berzah aleminde bir azaba duçar oldukları ifade edilmiştir.²⁹

b. Tafsîl: ف atıf edatının gördüğü önemli işlevlerden biri de *genelden ayrıntıya geçiş (tafsîl)* işlevidir.³⁰ Bir anlamda *genelden özele geçişi* sağlayan bir işlev görmektedir. Mesela نَادَيْتُ جَمِيعَ الطَّلَابِ، فَقَلْتُ لَهُمْ: إِنَّ النِّجَاحَ يَتَوَقَّفُ عَلَى ما يعترض للإنسان من موانع ويحزن dedim ki: Başarı; gayrete, çalışmaya ve insanın karşısına çıkan her sıkıntı ve engele sabretmeye bağlıdır cümlesinde 'öğrencilere seslenme' kısmı genel bir anlam şeklinde ortaya konduktan sonra ف atıf edatı ile geçiş yapılarak seslenme bağlamında söylenen ayrıntılar dile getirilmiştir. Dolayısıyla bu misalde ف atıf edatı mücmel/genel anlam ifade eden ma'tûfun aleyh ile, mufassal/ayrıntı anlam ifade eden ma'tûf arasında köprü görevi görmüştür.

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَخْكُمُ الْحَاكِمِينَ /Nuh rabbine seslenip: Rabbim, dedi, elbette boğulan oğlum da ailemdendi, öz evladımdı. (Halbuki ben onları gemiye alırken Sen bana kurtulacaklarını, müjdelemiştin). Senin vadin elbette haktır ve Sen hâkimlerin hâkimisin!" ayet-i kerimesinde³¹ ف atıf edatı aynı bağlamda kullanılmıştır. Şöyle ki Nuh (a.s)'ın Rabbine yakarışı genel anlamda ifade edildikten sonra Rabbim, Senin vadin elbette haktır ve Sen hâkimlerin hâkimisin! ifadeleriyle söz konusu yakarışın ayrıntıları dile getirilmiştir. İşte genel anlam ile ayrıntıya geçiş noktasında ف atıf edatının kullanılışı tafsîl işlevi görmüştür.³²

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ indirmeni istiyorlar. Nitekim daha önce Mûsâ'dan bundan da fazlasını istemişlerdi ve: "Allah'ı bize açıktan göster!" demişlerdi. Bunun üzerine de, zulümleri

²⁸ Nûh, 71/25.

²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Nûh suresi 25. ayet tefsiri.

³⁰ İbnî Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536, 539.

³¹ Hûd, 11/45.

³² Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 573.

sebebiyle onları yıldırım çarpmıştı ayet-i kerimesinde³³ de ف atf edatı aynı işlevi görmüştür. Şöyle ki ف atf edatı, 'ehl-i kitab'ın Hz. Peygamber'den bir talepte bulduklarını' ifade eden genel cümle ile, 'kendilerine Allah'ı gösterme' şeklinde temessül eden garip istek arasında kullanılmıştır. Böylece genel anlam ifade eden cümle ile ayrıntı cümlesi arasında köprü vazifesi görmüştür.

c. **Sebebiyye:** ف atf edatının bir önemli işlevi de söze sebep ekseni bir anlam yüklemesidir. Ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında sebep-sonuç ilişkisinin olduğu kullanımlarda bu edata başvurulur.³⁴ ف edatının öncesinin (ma'tûfun aleyh), kendisinden sonraki (ma'tûf) unsura sebep teşkil ettiği yerlerde başvuru bu kullanıma رَمَى الصَّيَادَ الطَّائِرَ فَتَقَتْلَهُ /avcı kuşu vurup öldürdü cümlesi³⁵ misal verilebilir. Zira ف edatının öncesinde yer alan رَمَى fiili (ma'tûfun aleyh), kendisinden sonraki فَتَقَتْلَهُ (ma'tûf) fiilinin sebebi hükmündedir. Yani رَمَى fiili ile فَتَقَتْلَهُ fiili arasında sebep-sonuç ilişkisi bulunmaktadır.³⁶

وإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ نَضْرًا /Bir zamanlar Mûsa, toplumu için su istemişti de biz, "Değneğinle şu taşta vur!" demiştik. Taştan hemen oniki göze fıskırmıştı ayet-i kerimesinde³⁷ de ف atf edatı sebep-sonuç ilişkisi bulunan ضَرَبَ ile انْفَجَرَ fiilleri arasında vârit olmuş ve Allah Teâlâ'nın, Peygamberlerin şahsında izhâr ettiği mucizelerin bile bir sebebe bağlı olarak gerçekleştiğini, O'nun, bir sebebe tevessül etmeden Peygamber de olsa hiç kimseye bir şey bahşetmeyeceğini ifadeye yansıtılmıştır.³⁸

³³ Nisâ, 4/153.

³⁴ el-Mâlikî, *Rasfû'l-mebânî*, s.340; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I,162-163.

³⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, III, 574.

³⁶ لا تُقْسِرُ فِتْنَمَ /ihmallik yapma ki pişman olmayasın, cümlesinde olduğu gibi sebep ifade eden fa nefiy yada talep içerikli bir bağlamda yer alırsa müzârî fiili nasb eder ve 'fa-i sebebiyye' diye anılır. el-Mâlikî, *Rasfû'l-mebânî*, s. 442.

³⁷ Bakara, 2/60.

³⁸ Ayet-i kerimede ki ف atf edatını tertîb ve takîb ekseninde yorumlayıp Allah Teâlânın 'asan ile vur' emr-i ilâhîsine Mûsâ(a.s)'ın imtisâl etmesiyle suyun kayadan fıskırmasının

3. ⁴ Atıf Edatı

Türkçe'de 'sonra, daha sonra' gibi karşılıklarla ifade edebileceğimiz bu edat ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'i aynı hükme ortak etme (iştirâk)³⁹ işlevinin yanı sıra söz konusu iki unsur (ma'tûf ve ma'tûfun aleyh) arasında bir zaman aralığının (terâhî) var olduğunu gösterir.⁴⁰ Dolayısıyla ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'in aynı anda gerçekleşmediğini, ma'tûfun aleyh'in önce, ma'tuf'un da daha sonra tahakkuk ettiğini gösterir. Bu atıf edatının bağladığı iki unsur arasındaki zaman kavramı, ف atıf edatının cümleye yüklediği zaman kavramına göre daha uzundur.⁴¹ Yukarıda örnek olarak verilen cümleden hareketle açıklayacak olursak: جاءت السيارةُ

كأمّ المدينة وركب الأب ثم ولده وخرجا إلى مركز المدينة cümlesinde arabanın geldiği ve önce babanın arkasından ise çocuğun bindiği, dolayısıyla iki unsur arasında zaman aralığının söz konusu olduğu anlaşılır.

Ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasındaki zaman mefhumu ve bunun kısalığı-uzunluğu hususunda tek kriter, bağlam ve örfi kullanımın kendisidir.⁴² كانت والدتي محتاج إلى بصل وطماطم، فأرسلتني إلى السوق فذهبت وتسوّقت، وفي الطريق إلى البيت رأيت أصدقاوي فلعبت معهم قليلا ثم رجعت إلى البيت، فقضيت عليّ أمي بسبب تأخري عليها.

/Annemin soğan ve domatese ihtiyacı vardı, bunun üzerine beni çarşıya gönderdi, çarşıya gidip alışverişimi yaptım. Eve dönerken yolda arkadaşlarımı gördüm ve onlarla biraz oynadım. Sonra eve döndüm, annemi geciktğimden dolayı bana kızdı, cümlesinde zikredilen 'sonra' bağlamdan, uzun bir süre olduğu anlaşılırken; دراسة الطب صعبة في تركيا، يتخرج الطلاب عادة في سبع أو ثمان سنوات، لكنّ بنت

/Tıp öğrenimi Türkiye'de zordur, öğrenciler genelde yedi ile sekiz yılda mezun olmaktadır. Ancak komşumuzun kızı Selva, maşallah, tıbbaya girdi ve sonra yirmi dört yaşında iken mezun oldu cümlesinde anılan 'sonra' ise yine bağlamdan, kısa bir süre olduğu anlaşılmaktadır.

bir olduğunu ve bir anlamda Mûsâ (a.s.)'in fiili duasına süratle icabet ettiği şeklinde yorumlamak da mümkündür.

³⁹ el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 249.

⁴⁰ Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 429; Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s.4; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 363.

⁴¹ el-Murâdî, *el-Cena'd-âni fi şerhi hurûfi'l-meânî*, s. 61.

⁴² Abbâs Hasan, *en-Nahwu'l-vâfi*, III, 577; et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-'atf*, s.61.

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ / *Mûsa sizlere apaçık delillerle gelmiş, sonra siz kendinize yazık ederek onun peşinden buzağıyı ilah edinmişsiniz* ayet-i kerimesinde⁴³ Musa(a.s)'ın kavminin kendilerine ilahi mesajlar geldikten **bir süre sonra** tekrar aynı eski durumlarına dönüp buzağıya tapmaya başladıkları ifade edilmiştir.

4. م Atf Edatı

Türkçe'de 'veya, yahut, ya da, yoksa' kelimeleriyle karşılanabilecek bu edat iki unsur arasında **tahyîr**, yani tercih söz konusu olması durumlarında kullanılır. *كيف تُفَضِّلُ السَّفَرَ: بِالسِّيَارَةِ أَمْ بِالْقَطَارِ؟ / Yolculuğu nasıl tercih edersiniz: Arabayla mı yahut trenle mi?* cümlesinde yolculuğa ilişkin iki seçenek söz konusu olduğu, muhatabın araba yada trenden birini tercih etmesi gerektiği söze yansıtılmıştır.

Türkçe'de 'yahut, ya da, yoksa' kelimeleriyle karşılanabilecek olan bu edat, soru hemzesi (ئ) paralelinde *tayin* ve *tesviye* (eşitlik) gibi anlamlar yüklenmektedir.

a. Tayin: Soru anlamı yüklenen hemzenin (ئ) paralelinde kullanılır ve muhataptan bu edatın öncesi ile sonrasındaki unsurlardan birini ta'yîn etmesini talep eder.⁴⁴ *أَبِالْقَطَارِ أَمْ بِالسِّيَارَةِ تُسَافِرَانِ؟ / trenle mi yoksa arabayla mı yolculuk yapacaksınız?* cümlesinde soru edatı hemze'nin paralelinde kullanılarak yolculuğa ilişkin *iki seçenek söz konusu olduğunu, muhatabın tren yada arabadan birini tercih etmesi gerektiğini* ifade etmiştir.

Soru edatı (ئ) paralelinde kullanılan ve ifadeye *tayin* anlamı katan م atf edatı iki unsur arasında kullanılırken söz sahibi tarafından söz konusu iki unsurdan birinin doğru olduğu bilinmektedir. Ancak bu iki unsurdan hangisinin doğru olduğunu tayin konusunda bir tereddüt söz konusudur. Bir anlamda söz sahibi birden çok ihtimali/seçeneği ikiye düşürmüş, ancak kalan iki seçenektan hangisinin kesin olduğunda tereddüt içerisinde kalmıştır. Dolayısıyla söz sahibi, muhataptan anılan iki unsurdan hangisinin doğru olduğunu kesin tayin etmesini istemekte ve kesinlik ifade etmeyen ihtimalli bilgisini kesinleştirmeyi amaçlamaktadır.⁴⁵

⁴³ Bakara, 2/92.

⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 41.

⁴⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 589-590.

Yukarıdaki misalden hareketle bu hususu şöyle izah etmek mümkündür: Söz sahibi bir yolculuğun olduğunu ve bunun ya tren ya da arabayla gerçekleşeceği bilgisine sahip, ancak bunun tren ya da araba ile gerçekleştirilmesi konusunda tereddüdü bulunmaktadır. Böylece iki ihtimale düşürdüğü bilgisini: *أَبَالْقَطَارِ أَمْ السَّيَّارَةِ تُسَافِرَانِ؟ / trenle mi yoksa arabayla mı yolculuk yapacaksınız?* üslubuyla ortaya koymak suretiyle muhatabından kesin bilgiyi tayin etmesini istemektedir.

أَمْ أُبَوِّكُ؟ / أمعئك مسافر أم أبوك؟ cümlesinde de söz sahibi, muhatabının *amca ya da babasından birinin yolculuğu çıkacağı* bilgisini bilmekte, ama kesin olarak hangisinin olduğunu bilmemektedir. Tayin işlevi gören *أَمْ* atıf edatına başvurmak suretiyle muhatabından yolcunun kim olduğunu tayin etmesini sağlamış ve söz konusu bilgi eksikliğini tamamlayarak tereddüdünü gidermiştir.

Soru edatı (أَمْ) paralelinde kullanılan *أَمْ* atıf edatının asıl işlevinin ifadeye tayin anlamı yüklemek olduğundan, cevap cümlesinin bu hedefe hizmet etmesi, dolayısıyla bu edatın öncesi ve sonrasında zikredilen birini açık bir şekilde içermesi gerekmektedir. *أَبَالْقَطَارِ أَمْ السَّيَّارَةِ تُسَافِرَانِ؟* sorusuna mesela sadece: *بِالْقَطَارِ* veya *بِالسَّيَّارَةِ* ; *أَمْ أُبَوِّكُ؟* sorusuna da sadece: *عَمِّي* veya *أَبِي* kelimeleriyle yetinilerek cevap verilmesi gerekir. Bu sebeple, tayin ve tahdit içermeyeceği için cevabın *نَعَمْ* veya *لَا* edatlarıyla başlayarak verilmesi uygun değildir.⁴⁶

b. Tesviye: Bu kullanım, *أَمْ* edatından önce zikredilen unsurla ondan sonra gelen unsurun hüküm itibarıyla eşit olduğunu ifade eder.⁴⁷ Dolayısıyla muhataba 'söz konusu meselede herhangi bir tayin ya da tercihte bulunma imkânının tükendiği, gereksiz yere enerji tüketmenin hiçbir yararının olmayacağı ve meselenin olduğu gibi kabullenilmesi gerektiği' ekseninde bir mesaj verilmek istendiği durumlarda bu edata

⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni'l-lelib*, I, 41.

⁴⁷ İki paralel ve eşit cümle arasında köprü vazifesi görmesi dolayısıyla 'tesviye' terimiyle anılmıştır. Aynı anlamda olmak üzere bu edat 'el-muâdile/المعادلة' ismiyle de anılmaktadır. Bkz. Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-uâfi*, III, 593.

başvurulur. Dolayısıyla tesviye (eşitlik) ifade eden hemze, bu işleviyle soru anlamından tamamen sıyrılmış ve farklı bir anlam yüklenmiştir.⁴⁸

سؤال الناس مَدَلَّةً، سواء أكان المسئول قريباً أم كان غريباً / insanlardan dilenmek zillettir; dilenilen kişi ister yakın isterse yabancı olsun (fark etmez) cümlesinde أم atıf edatı böyle bir işlev görmek üzere kullanılmıştır. Zira bu edat tesviye (eşitlik) ifade eden hemze paralelinde kullanılmak suretiyle yakın birinden istemekle yabancı birinden istemek arasında bir fark olmadığını, her iki durumun da insanın kişiliğini rencide eden zor şeyler olduğunu vurgulamıştır.

Tesviye ifade etmek üzere iki unsur arasına giren أم edatı yukarıdaki örneklerde olduğu gibi iki isim arasına girebileceği gibi، إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْتَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ / şübhesiz ki inkâr edenler yok mu, onları uyarsan da uyarman da kendileri için birdir; imân etmezler ayeti⁴⁹ ile وَبَرُّوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَيَقُولُ أَغْنَىٰ اللَّهُ عَنْكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ رَبِّكَ وَبَرُّوا لِلَّهِ جَمِيعًا / Hepsi Allah'ın huzuruna çıktıklarında zayıflar, büyüklük taslayan önderlerine: "Biz size tabi idik. Şimdi siz, bizden Allah'ın azabından en ufak bir şey savabilir misiniz?" dediler. Büyüklük tasyalanlar kendilerini ma'zur göstermek için: Ne yapalım dediler: "Allah bize yol gösterseydi, biz de size yol gösterirdik. Artık biz sızlan-sak da, sabretsek de birdir; kaçıp sığınacak bir yerimiz yoktur!" ayet-i kerimesinde⁵⁰ olduğu gibi iki fiil arasına da girebilir,⁵¹ hatta bu formda kullanılması daha çoktur.⁵² Bunun yanında أم edatı وَان تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَجْرُهَا أَمْ صَبْرُنَا مَا لَنَا مِنْ مَّحْصِبٍ / Onları doğru yola çağırırsanız size uymazlar. Ha onları çağırmissınız, ha susmuşsunuz, sizin için birdir ayetinde⁵³ görüldüğü üzere biri fiil diğeri isim formunda gelen iki unsur arasına da girebilir. Ancak bu kullanımlarda fiilli kullanımlar mastar şeklinde yorumlanır. Dolayısıyla birinci ayette geçen iki fiil سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ إِنْذَارُكَ وَعَدْمُ إِنْذَارِكَ / uyarman da uyarman da kendileri için birdir şeklinde, ikincisinde جَزَعْنَا سَوَاءٌ عَلَيْنَا: جَزَعْنَا

⁴⁸ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 589.

⁴⁹ Bakara 2/6.

⁵⁰ İbrâhim 14/21.

⁵¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-İlebîb*, I, 41.

⁵² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 368-370; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 586.

⁵³ A' râf 7/193.

şeklinde, üçüncüsünde de *دَعَاؤُكُمْ إِيَّاهُمْ وَصَبْرُنَا* şeklinde yorumlanır.

İster tayin isterse tesviye bağlamında kullanılması durumunda iki paralel cümleden biri olumsuz ise (م) edatından sonra gelmesi zorunludur. *قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَعَظْتَ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ / Dediler ki: "Öğüt versen de, öğüt verenlerden olmasan da bizce birdir."* ayetinde⁵⁴ olduğu gibi kalıbın ikinci cümlesi olumsuz olduğu için *لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ* (م) edatından sonra gelmiştir. Dolayısıyla Arapça'da bu tür cümlelerin olumsuz formla başlama imkânı yoktur. *أَحْضَرْتُ أَمْ لَمْ تَحْضُرْ* / *senin için gelsen de gelmesen de birdir* cümlesini *أَمْ لَمْ تَحْضُرْ أَمْ تَحْضُرْتُ* şeklinde kurma şansı bulunmamaktadır.

Tayin ve tesviye bağlamında kullanılan (م) edatları arasında anlam açısından şöyle farklar vardır.

Tesviye ifade eden soru edatı bağlamında kullanılan (م) edatı, istifhâm değil ihbâri/bildirim içerikli bir anlam yüklenmesi sebebiyle cevap cümlesine ihtiyaç duymaz. Çünkü bu bağlamda kullanılan soru edatı (hemze) istifhâm işlevinden tamamen sıyrılıp tesviye işlevi yüklenmiştir. Oysa tayin bağlamında kullanılan hemze istifham işlevi üzere kaldığı için cevaba ihtiyaç duyar.

Diğer bir fark da şudur ki, tesviye bağlamında kullanılan hemzeden sonra gelen söz, haber/bildirim formunda olduğu için doğrulanmaya ya da yalanlanmaya (tasdîk-tekzîb) müsaittir. Tayin bağlamında kullanılan hemze ile söz inşâ kipinde olup doğrulanmaya ya da yalanlanmaya kâbil değildir.⁵⁵

Tayin bağlamında vârid olan (م) ile tesviye bağlamında kullanılan (م) arasında şöyle bir üçüncü fark vardır: Tesviye bağlamında kullanılan (م) edatının iki tarafında bulunan cümlelerden her biri mutlaka masdar hükmünde yorumlanırken, tayin bağlamında kullanılan (م) edatının iki

⁵⁴ Şuarâ 26/136.

⁵⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 594.

tarafında bulunan cümlelerin hiçbirinin masdar hükmünde yorumlanma imkânı söz konusu değildir.⁵⁶

İster tayin isterse tesviye bağlamında olsun, (م) atf edatı paralelinde varit olan hemze ile ilgili olarak, şayet anlamda bir iltibâs söz konusu değilse hemze hazfedilebilir, tamamen atılabilir. Elfiye sahibi İbn Malik'in:

وربما أُسَوِّطْتُ الهمزة إن كان تحقاً المعنى بِحَذْفِهَا أَيْنَ

Hazfedilmesi/atılması durumunda anlamda bir kapalılığa sebebiyet veremeyecekse, hemze ibareden düşürülebilir beytiyle⁵⁷ işaret ettiği hususa örnek olarak şair Amr b. Ebi Rabia'nun:⁵⁸

لَعَمْرُكَ مَا أَدْرِي - وَإِنْ كُنْتُ دَارِيًا - بِسَبْعِ رَمَيْنَ الْجَمْرِ أَمْ بِثَمَانٍ؟

Yemin olsun ki bilmiyorum, biliyor olsaydım bile,

Cemre'(ler)i yedi taş ile mi, yoksa sekiz tane ile mi taşladılar.

beyti zikredilebilir, zira (م) atf edatı paralelinde varit olan hemze, anlamda herhangi bir iltibâsa yol açmadığı için düşürülmüştür. Çünkü sözün takdiri: بِسَبْعِ رَمَيْنَ الْجَمْرِ أَمْ بِثَمَانٍ؟ şeklindedir.⁵⁹

5. Az Atf Edatı

Türkçe'de 'veya, yahut, ya da, yoksa' kelimeleriyle karşılanabilecek bu edat ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında hem müfred hem de cümle düzeyinde atf işlevi görür.⁶⁰ كيف تُفَضِّلُ السَّقَرُ: بِالسِّيَارَةِ أَوْ بِالْقَطَارِ؟ *Yolculuğu nasıl tercih edersiniz: Arabayla mı yahut trenle mi?* cümlesinde iki müfred unsuru (بِالسِّيَارَةِ أَوْ بِالْقَطَارِ) birbirine bağlama işlevi görürken; şu beyitte:⁶¹

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ أَمْرِ يُزَيِّنُ لِي شَتْمَ الْعَشِيرَةِ أَوْ يُذَيِّبُ مِنَ الْعَارِ

⁵⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahwu'l-vâfi*, III, 595.

⁵⁷ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; el-Mâlikî, Ebu Muhammed Bedreddin, *Tavzîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, (nşr. Abdurrahman Ali Süleyman), Kahire 2008, (Dâru'l-fikri'l-arabî), II, 1002-1003.

⁵⁸ Amr b. Ebi Rabia, *Divân*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1988 (Dâru'l-Endelüs), s. 266; Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, 175.

⁵⁹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 374.

⁶⁰ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 210.

⁶¹ eş-Şerîf, Ebu'l-Kâsım Ali b. et-Tahir, *Enâli es-Seyyid el-Murtazâ*, II, 46.

Aşiretime dil uzatmayı gerektirecek bir eylemi yapmayı nefsiime hoş gösteren, yahut beni utanılacak bir eyleme yaklaştıran bir işten Allah'a sığırım.

iki cümleyi (... أو يُذِنُ ... أو يُذِنُ) birbirine atfetmiştir.

وُ edatı ile atıf, bütün edatlarda olduğu gibi genel bağlama ve özellikle öncesindeki cümle türüne bağlı olarak, ifadeye ibâhe (serbesti), tahyîr (tercih), şek, ibhâm, tafsîl, idrâb gibi farklı anlamlar katmaktadır.⁶²

a. İbâhe (serbesti): İbâhe'den kasıt, muhatabı, atfa konu olan iki unsurdan sadece birini yahut ikisini birlikte tercih noktasında serbest bırakmaktır. وُ atıf edatının bu anlamı yüklenebilmesinin şartı, öncesindeki sözün emir anlamı içeren bir formda varit olmasıdır.⁶³ تَمَّعَ بِجَمَالِ إِسْطَنْبُولَ / *Boğaz'ı ya da ormanlarıyla İstanbul'un güzelliği ile keyif almaya bak* cümlesinde وُ atıf edatı söze böyle bir anlam katmıştır. Zira muhatab, İstanbul'un 'boğaz' ya da 'ormanlık' alanlarından herhangi birisini tercih etmede serbest bırakılmıştır.

b. Tahyîr (tercih): Tahyîr'den kasıt ise, muhatabı, atfa konu olan iki unsurdan sadece birini tercih noktasında serbest bırakmaktır. وُ atıf edatının bu anlamı yüklenebilmesinin şartı, ibâhe içerikli kullanımda olduğu gibi, öncesindeki sözün emir anlamı içeren bir formda varit olmasıdır.⁶⁴ مَنْ تَخْرَجَ مِنْ كَلِيَّةِ الْحُقُوقِ فَلْيُصْبِحْ مُخَامِيًا أَوْ حَاكِمًا، كَلَامًا مِهْتَانًا مَقْبُولًا / *Kim hukuk fakültesinden mezun olursa, avukat olsun ya da hakim olsun, zira ikisi de kabul gören mesleklerdir* cümlesi bu kullanıma örnek verilebilir. Şöyle ki bu cümlede, hukuk fakültesinden mezun olacak kişinin meslek olarak avukatlık ya da hâkimlikten birisini tercih etmesi tavsiye edilmiştir. وُ atıf edatının, hem ma'tûf hem ma'tûfun aleyh'i aynı anda tercih serbestisi veren ibâhe anlamını yüklenme şansı yoktur, çünkü hukuk fakültesinden mezun olan

⁶² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 377; el-Mâlikî, *Tavzîhu'l-mekâsîd*, II, 1007.

⁶³ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s.5; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; Ahmed b. Abdunnur el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s.210; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 62; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-veâfi*, III, 604.

⁶⁴ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s.5; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s.210; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 62.

birinin kanunen aynı anda hem avukat hem hâkim olma şansı yoktur, böyle bir karine bu anlamı yüklenmesini engellemektedir.⁶⁵

Müşterisine *هذه أو تلك* /bunlar iki eşsiz araba, *bunu ya da şunu al*, diyen bir satıcının bu sözü de bu kullanıma örnek anılabilir. Zira satıcı, kendisinden bir araba isteyen birine iki taneden birisini tercih etmesini tavsiye etmektedir. Dolayısıyla bağlamın delaletiyle, sözün, imkanları sadece bir araba almaya yeten birisine yöneltilmiş olması (أو) edatının ibâhe eksenli anlam yüklenmesine mani olmuştur.

Aynı şekilde yola çıkmaya niyetlenen arkadaşlardan birinin yolculuktan kısa bir süre önce arkadaşına: *كيف تُفضّل السفر: بالسيارة أو بالقطار؟* /Yolculuğu nasıl tercih edersiniz: Arabayla mı yahut trenle mi? şeklinde yönelteceği soruda (أو) edatı bağlamın delaletiyle sadece tercih eksenli bir anlam yüklenecektir. Zira bir yerden bir yere tek oturumda yapılacak seyahatin aynı anda hem araba hem de trenle gerçekleşme imkânı yoktur.

c. Şek (tereddüt): أو atf edatının ifadeye yüklediği anlamlardan biri de şek/tereddüttür.⁶⁶ İki şey arasında tereddüde düşüldüğünde çokça başvurulan bu kullanımın şartı, kendisinden önceki cümlenin bildirim (ihbârî) içerikli olmasıdır.⁶⁷ *وأقمتُ هناك أربعين أو* /yirmi yıl önce Kahire'ye yolculuk yaptım ve orada kırk ya da elli gün kaldım cümlesi bu kullanıma örnek verilebilir. Söz sahibi Kahire'de kaldığı günlerin sayısında tereddüdü olduğu için (أو) atf edatına başvurmuş ve bu durumunu muhatabına nakletmeye çalışmıştır.

d. İbhâm (gizleme): أو atf edatının ifadeye yüklediği anlamlardan biri de İbhâm (gizleme)'dir.⁶⁸ Söz sahibi muhatabından asıl niyetini ve bir şeyin gerçeğini gizlemek istemesi durumunda başvurulan bu kullanımın şartı, kendisinden önceki cümlenin bildirim içerikli (ihbârî) olma-

⁶⁵ Abbâs Hasan, *en-Nahwu'l-vâfi*, III, 604.

⁶⁶ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s. 16; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 61; el-Mâlikî, *Tavzîhu'l-mekâsîd*, II, 1009.

⁶⁷ Ahmed b. Abdurnûr el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 211.

⁶⁸ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 61.

sıdır.⁶⁹ متى تُسافرون؟ /ne zaman yolcuğa çıkıyorsunuz? sorusuna muhatap olan ve ne zaman yola çıkacağını muhatabına söylemek istemeyen ya da gizlemeye çalışan birinin: ...الجمعة، السبت... /belki Perşembe ya da Cuma ya da Cumartesi... yola çıkarım, şeklinde karşılık vermesi buna misal verilebilir.⁷⁰

Aynı şekilde أين كنت أمي؟ /diün neredeydin? sorusuna muhatap olan birinin أو في المزرعة، أو في البيت، كنت في البيت /evde ya da çiftlikte ya da meradaydım, şeklinde cevaplaması da bu kullanıma örnek anılabilir. Zira söz sahibi nerde olduğu söylemek istemediği için evde ya da çiftlikte ya da meradaydım demek suretiyle asıl yerini gizlemek istemiştir.

e. Taksim ve tafsil: أو atıf edatının gördüğü önemli işlevlerden biri de *genelden ayrıntıya geçiş* (tafsil) işlevidir.⁷¹ الكلمة: اسم أو فعل أو حرف. والاسم: المشتق أو جامد. والفعل ماض أو مضارع أو أمر. /kelime; isim, fiil, edat olmak üzere üç kısımdır. İsim ise; müştak (türemiş) ya da camid (türemeyen) olmak üzere iki kısımdır. Fiil de; mazi, muzari, emir olmak üzere üç kısımdır cümlelerinde yer alan (أو) edatı genel bir mefhumdan sonra o mefhumla ilişkin ayrıntılar zikredilirken kullanılmıştır.

6. Atıf Edatı

Türkçe'de 'Yok, hayır, aksine, tam tersine, bilakis' gibi ifadelerle karşılanabilecek olan edat kendisinden önceki anlamdan farklı, hatta tam tersi (idrâb)⁷² bir anlamın ifade edileceği yerlerde kullanılır. لا أشرب بل أترب /kahvaltıda kahve değil, aksine çay içerim cümlesinde بل edatından önceki hükmün aksine bir şey söylenmekte, kahvaltıda kahve'nin değil çay'ın içildiği ifade edilmektedir.

⁶⁹ el-Mâliki, *Rasfu'l-mebânî*, s. 211.

⁷⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 605.

⁷¹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 547; el-Mâliki, *Rasfu'l-mebânî*, s.211; el-Mâlikî, *Tavzîhu'l-mekâsîd*, II, 1008.

⁷² Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s.6; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; el-Mâliki, *Rasfu'l-mebânî*, s.230; el-Murâdî, *el-Cena'd-dânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, s. 236-237; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 112.

7. **Atıf Edatı** لَكِنْ

Türkçe'de 'ancak, değil' kelimeleriyle karşılanabilecek olan bu edat ise kendisinden önceki cümledeki bir eksikliği ya da yanlış anlamayı telafi (istidrâk) bağlamında kullanılır.⁷³ Dolayısıyla kendisinden sonra gelen kısım, öncesinde gelen kısım anlamca bir zıtlık ilişkisi vardır. ما عجل 74
 74 لَكِنْ حَسْبُ / *Mahmut ev ödevini yapmadı, ancak Hasan (yaptı)* cümlesinde لَكِنْ edatından önceki yanlış anlama telafi edilmiştir.

Lâkin edatının atıf işlevi görebilmesi için üç şartı taşınması gerekir.⁷⁵

a) Birinci olarak لَكِنْ التَّفَاحَةَ، ما أَكَلْتُ البَرْتَقَالَ / *portakalı yemedim, ancak elmayı (yedim)* cümlesinde olduğu gibi matuf'unun cümle değil müfred bir unsur olması gerekir. لَكِنْ أَكَلْتُ البَرْتَقَالَ، ما أَكَلْتُ التَّفَاحَةَ / *portakalı yemedim, ancak elmayı yedim*, şeklinde matuf'u cümle olursa bu durumda (لَكِنْ) edatı atıf edatı işlevi görmez, aksine istidrâk ile birlikte ibtida işlevi yüklenmiş olur ve kendisinden sonra gelen cümle, gramatik anlamda, öncesinde yer alan cümleden bağımsız olur.

b) ikinci olarak لَكِنْ الشَّايِ، ما شَرِبْتُ الشَّايِ / *çayı içmedim, ancak kahveyi (içtim)*, cümlesinde olduğu gibi öncesinde (ولَكِنْ) edatının geçmemesi gerekir. Ama لَكِنْ شَرِبْتُ الشَّايِ، ما شَرِبْتُ الشَّايِ / *çayı içmedim, ancak kahveyi içtim cümlesinde olduğu gibi öncesinde (vâv) bulunması durumunda (لَكِنْ) edatı atıf edatı işlevi görmez, aksine istidrâk ile birlikte ibtidâ işlevi yüklenmiş olur ve kendisinden sonra isim ya da fiil cümlesi formunda bir cümlelerin gelmesi zorunlu olur.⁷⁶*

c) Üçüncü olarak da لَكِنْ المَرَّةَ، لا تُشْرَبُ القَهْوَةُ الحُلْوَةَ / *şekerli kahveyi içme, ancak şekerlisi (iç)*, cümlesinde olduğu gibi öncesinde nefiy ya da nehiy bir formun geçmiş olması gerekir. Ama لَكِنْ تُشْرَبُ القَهْوَةُ الحُلْوَةَ فِي تَرْكِيَا، لَكِنْ تُشْرَبُ القَهْوَةُ المَرَّةَ

⁷³ Zeccâci, *Hurûfu'l-meâni*, s.6; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I, 290.

⁷⁴ el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebâni*, s.103, 345-346; el-Murâdi, *el-Cena'd-dâni fi şerhi hurûfi'l-meâni*, s. 590.

⁷⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 374-376.

⁷⁶ Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 616.

العربية /şekerli kahve Türkiye'de içilir, ancak şekersiz kahve Arabistan yarımadasında içilir cümlesinde olduğu gibi öncesinde nefiy ya da nehiy formu yoksa bu durumda (لكن) edatı atıf edatı işlevi görmez, aksine istidrâk ile birlikte ibtidâ işlevi yüklenmiş olur ve kendisinden sonra gelen cümle, gramatik anlamda, öncesinde yer alan cümleden bağımsız olur.⁷⁷

Atıf işlevi gören (لكن) edatından önce söz hep nefiy ya da nehiy formunda gelirken, kendisinden sonra gelen söz ise daima müsbet/olumlu formda olur.

8. حَتَّى Atıf Edatı

Türkçe'de 'bile, ..e kadar' kelimesiyle karşılanabilecek olan bu edat, matuf'un, matufun aleyh'e oranla; somut ya da soyut, müspet ya da menfi anlamda en uç noktaya ulaştığını (gâye) ifade eder.⁷⁸ لم يُقَصِّرْ بِحَيِّ فِي /Yahya nafile ibadetlere varıncaya kadar Rabbine karşı olan vazifelerinde kusur etmedi cümlesinde حَتَّى ile atıfa başvurulmak suretiyle Yahya'nın Rabbine karşı olan vazifelerinde zirveye ulaştığını, mecburi olmayan nafile ibadetleri dahi yerine getirdiğini ifade etmiştir.

Atıf işlevinin yanında cer, ibtida ve nasb edatı gibi işlevler gören حَتَّى edatının atıf işlevi görebilmesi için ma'tûf'unun zâhir bir isim olmasının yanı sıra matufun aleyh'in bir parçası ya da ayrılmaz bir unsuru olması gerekir.⁷⁹ إِنْسَانٌ يَمُوتُ حَتَّى الْآبِيَاءِ /İnsanlar ölür, Peygamberler bile (ölür) cümlesinde ma'tûf olan الْآبِيَاءِ zâhir bir isim ve ma'tûfun aleyh olan النَّاسُ'nun bir parçası olduğundan حَتَّى edatı atıf işlevi görmüş ve ölüm olgusunun Peygamberleri bile kapsayan ve oraya kadar uzanan bir gerçek olduğunu ifadeye yansıtmıştır.

⁷⁷ Bkz Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 617.

⁷⁸ Zeccâci, *Hurûfu'l-meânî*, s. 19; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; el-Mâliki, *Rasfu'l-mebânî*, s.257; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebib*, I,122.

⁷⁹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 536; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 364-365; Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, III, 381-382.

Şair Ebû Mervân en-Nahvî, şu beyti⁸⁰ حتى edatının *gâye* eksensli bir anlam yüklendiğinin en güzel örneklerindendir:⁸¹

ألقى الصحيفة كي يُخَفِّفَ رَحْلَهُ وَالرَّادَ حَتَّى نَعَلَهُ الْقَاهَا

Yükünü hafifletmek için (notlarını içeren) defteri atıverdi

(Dahası) azağına, hatta ayakkabısını fırlatıverdi

Şair efendisinden kaçmakta olan kişiyi tasvir ederken, kendisini ölümlle tehdit eden efendisinin hışmına uğramamak için binek üzerinde ağırlık yapacak her türlü eşyayı atıp seri davranmak istediğini, hatta bu anlamda, ağırlık yapar diye ayakkabısını dahi atıp gittiğini ifade eder. Böyle bir halet-i ruhiye içinde bulunan birinin bu halini yansıtmada حتى önemli bir işlev görmüştür.

Mal ve evlat yarışında had safhaya ulaşıldığı, bunun için yaşayanlarla yetinilmeyip mezarlardaki mensuplarla övünülmeye çalışıldığının dile getirildiği حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ، حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ayetlerde⁸² حتى edatının varlığı, bir anlayışı nihai noktaya kadar götürmenin çok etkili bir örneğidir.

9. لا Atf Edatı

Türkçe'de 'değil' kelimesiyle karşılanabilecek olan ve cümleye olumsuzluk katan bu edat, ma'tûfun aleyhe yönelik sübut bulan hükmün matuf unsurdan nefyedilmesini sağlar. Atf işlevi görebilmesi için هذه حَقِيقَةٌ، لَا خِيَالَ / Bu bir gerçektir, hayal değil cümlesinde görüldüğü üzere

⁸⁰ Bu beyit bazı kaynaklarda el-Mütelemmîse, bazılarında da Mervân b. Sa'd'a nispet edilmişse de Sibeveyh ve Abdükadir el-Bağdâdî Mervân en-Nahvî'ye nispet etmişlerdir. Bkz. Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 97; Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir Bağdâdî, *Hizânetu'l-edebe ve lübbi lisâni'l-Arab*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire 1989 (Mektebetü'l-Hâncî), III, 21, 24.

⁸¹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, I, 541; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, III, 365; el-Mâlikî, *Tawzihu'l-mekâsîd*, II, 1001-1002.

⁸² Müfessir Kurtubî; İbn Abbâs, Mukâtil ve el-Kelbî'den rivayetle bu ayetin Kureyş'ten 'Abdümenâf' ile 'Beni Sehm' hakkında nazil olduğunu nakleder. Rivayete göre bu iki kabile İslam dönemindeki ulu ve büyük kişileriyle övünme yarışına girmişler, hızlarını alamayıp işi mezarlara kadar götürmüş ve ölüleri ile de övünüp yarışmaya başlamışlar, bunun üzerine de bu ayet-i kerimeler inmiştir. Bkz. el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, Tekâsur suresi tefsiri.

ma'tûf'unun müfred olması, *يَجَلِّهَ يَجَلِّهَ كِتَابًا، يَجَلِّهَ* kitap oku, dergi değil cümlesinde olduğu gibi emir eksenli bir kipten sonra gelmesi gerekir.⁸³

Yukarıdaki ilk cümlede ma'tûfun aleyh hakkında sabit olan hakikat ma'tûf unsurdan nefyedilmekte ve onun 'hakikat' ile alakası olmayan bir 'hayal' olduğu ortaya konmaktadır.

Kendisi ama olan Abdullah b. Süleyman el-Kurtubî'ye ait:

القلب يُدْرِكُ مَا لَا عَيْنٌ تُدْرِكُهُ وَالْحَسَنُ مَا اسْتَحْسَنَتْهُ النَّفْسُ لَا الْبَصَرُ

Kalp hiçbir gözüün idrak etmediğini idrak eder

Güzellik de gönlün güzel bulduğu şeydir, gözün değil.

şu beyitte⁸⁴ de ي aynı işlevi görmüş ve gerçek anlamda 'görme' eylemi ma'tûf unsur olan (الْبَصَرُ)'dan nefyedilmekte ve onun 'gönül' için söz konusu olduğu vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA:

Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, Kahire ts, (Dâru'l-Meârif).

Abdülkadir b. Ömer b. Bayezid Abdülkadir Bağdâdî, *Hizânetu'l-edebe ve lübbi lisâni'l-Arab*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire 1989 (Mektebetü'l-Hânci)

Amr b. Ebi Rabîa, *Divân*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1988 (Dâru'l-Endelüs).

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1978 (Mektebetü Lübnan).

Feyyûd, Besyûnî Abdülfettâh, *Min belâğati'n-nazmi'l-Kur'ânî*, Kahire 1992, (Matba'atü'l-Hüseyn el-İslâmiyye).

Hassân, Temmâm, *el-Luğatu'l-Arabiyye: Mebnâhâ ve ma'nâhâ*, Mağrib 1994 (Daru's-Sekâfe).

İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb an Kutubi'l-Eârîb*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Kahire ts.

⁸³ el-Mâlikî, *Rasfu'l-mebânî*, s. 329-330.

⁸⁴ Bu beyitin nahiv alimlerinden Abdullah b. Süleyman el-Kurtubî'ye ait olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Muhammed Mehdî el-Horasan, *Mevsuatu Abdullah b. Abbâs*, IX, 44, <http://www.aqaed.com/book/629/2.html> ve <http://islampart.com/w/adb/Web/553/6.htm>

İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah Tâî, *Şerhu'l-Kâfiye eş-Şâfiye*, (nşr. Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdülmevcud,) Beyrut, 2000 (Dârü'l-Kütübî'l-ilmîyye).

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânu'l-'arab* (nşr. 'Abdu'llah 'Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hasebu'llâh, Hâşim Muhammed eş-Şâzeli), Kâhire ts., (Dârü'l-me'ârif).

İbn Sîde, Ali b. İsmâil, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-a'zam fi'l-Lüğa* (nşr. Âişe 'Abdurrahmân binti's-Şâfi'), (Ma'hedu'l-mahtûtât bi câmiati'd-düvel-arabiyye).

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân* (Hişam Semîr el-Buhari), Riyad 2003 (Dâru Âlemi'l-Kütüb).

el-Mâlikî, Ahmed b. Abdunnûr, *Rasfu'l-mebânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Ahmet Muhammed Harrat), Dimaşk 2002.

el-Mâlikî, Ebu Muhammed Bedreddin, *Tavzîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, (nşr. Abdurrahman Ali Süleyman), Kahire 2008, (Dârü'l-fikri'l-arabî).

Muhammed Mehdî el-Horasan, *Mevsuatu Abdullah b. Abbâs*, IX, 44, (<http://www.aqaed.com/book/629/2.html>).

Muhammed Sami Sâlih et-Tavîl, *Delâletu hurûfi'l-'atf ve eseruhâ fi ihtilâfi'l-fukahâ*, s.13, (Basılmamış yüksek lisans tezi: http://scholar.najah.edu/sites/scholar.najah.edu/files/all-theis/significance_of_conjunctions_and_the_impact_thereby_on_differences_muslim_scholars_foqaha.pdf).

el-Murâdî, Bedreddin Ebu Muhammed el-Hasan b. Kâsım, *el-Cena'd-dânî fi şerhi hurûfi'l-meânî*, (nşr. Fahreddin Kabâve-Muhammed Nedim Fâdıl), Beyrut 1992.

Nâsîf el-Yazîcî, *el-'Arfu't-tayyib fi şerhi Divân Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, Beyrut ts.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-ğayb*, Mısır 1308 (el-Matba'atü'l-Hayriyye).

es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Hüffâz fi tefsîri eşrafi'l-elfâz* (nşr. Muhammed Bâsil Uyunu's-Sûd), Beyrut 1996.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (nşr. Abdüsselam Harun), Kahire 1982 (Mektebetü'l-Hâncî).

eş-Şerîf, Ebu'l-Kâsım Ali b. et-Tahir, *Emâli es-Seyyid el-Murtazâ*, II el-Mâlikî, Ebu Muhammed Bedreddin, *Tavzîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi*

şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik, (nşr. Abdurrahman Ali Süleyman), Kahire 2008, (Dâru'l-fikri'l-arabî).

et-Tehânevî, Muhammed b. Alâ' b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn*, Beyrut 1996 (Mektebetu Lübnan).

Yüksel, Ahmet, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, Basılmamış Doktora Tezi (Ondokuz Mayıs Üniv. Sosyal Bilimler Enst).

Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *Hurûfu'l-meânî*, (Mektebetu Mişkâti'l-mesâbih ts).